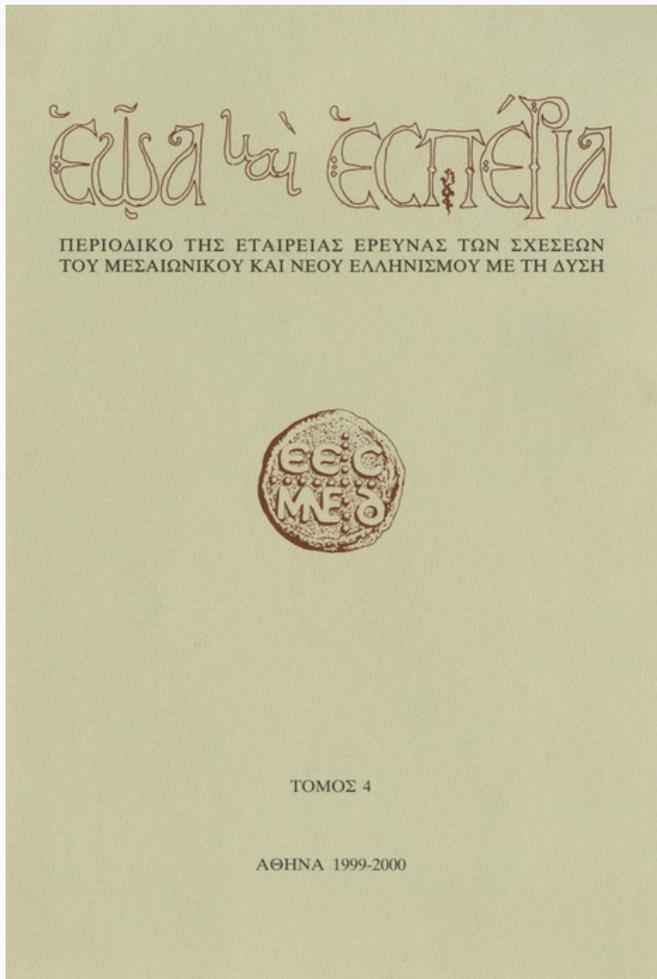

Ἐῶα καὶ Ἑσπέρια

Τόμ. 4 (2000)

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΝΕΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

Ειρήνη Χρήστου, Δημήτρης Ἄρβανιτάκης, Μαρία Ντούρου-Ηλιοπούλου

doi: [10.12681/foaesperia.58](https://doi.org/10.12681/foaesperia.58)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Χρήστου Ε., Ἄρβανιτάκης Δ., & Ντούρου-Ηλιοπούλου Μ. (2000). ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΝΕΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ. *Ἐῶα καὶ Ἑσπέρια*, 4, 297-302. <https://doi.org/10.12681/foaesperia.58>

Π Α Ρ Ο Υ Σ Ι Α Σ Η Ν Ε Ω Ν Β Ι Β Λ Ι Ω Ν

Harald Heppner/ Olga Katsiardi-Hering (εκδ.), *Die Griechen und Europa. Außen – und Innensichten im Wandel der Zeit* [Zur Kunde Südosteuropas II/25], Böhlau Verlag, Wien – Köln – Weimar 1998, σελ. 239.

Ο συλλογικός αυτός τόμος αποτελεί το εκδοτικό αποτέλεσμα ενός προγράμματος του αυστριακού Ινστιτούτου Ιστορίας του Πανεπιστημίου του Graz, με την υποστήριξη του υπουργείου Επιστημών και Έρευνας της Αυστρίας, που σκοπό έχει την έρευνα για την ανίχνευση του τρόπου πρόσληψης και την κατανόηση της ιδέας της Ευρώπης εκ μέρους των Ελλήνων. Στο Ινστιτούτο εκπονούνται παράλληλα δύο άλλα προγράμματα που ασχολούνται με το ίδιο θέμα όσον αφορά τους Ρουμάνους και τους Βουλγάρους.

Ο τόμος περιλαμβάνει έξι μελέτες για ζητήματα και όψεις, που φωτίζουν τις σχέσεις της Ελλάδας με την Ευρώπη από τον 13ο αιώνα μέχρι τις μέρες μας, και κλείνει με τη σύνοψη του θέματος, στην οποία εκτίθεται η πρόσληψη της ιδέας της Ευρώπης σε παράλληλη πορεία από τους Έλληνες, τους Ρουμάνους και τους Βουλγάρους.

1. Anastassia Papadia-Lala, “Europe” in the Venetian – Ruled Greek Territories (13th to 18th Centuries): Perceptions and Realities, σελ. 9-30. Η κυριαρχία της Δημοκρατίας της Βενετίας σε ελληνικές περιοχές κατά την περίοδο από το 1204 ως το 1797 οδήγησε σταδιακά τους ελληνικούς πληθυσμούς σε νέες απόψεις για την πολυσημάντη έννοια του όρου «Ευρώπη» και σε νέες αντιλήψεις για τη δική τους θέση στην ευρωπαϊκή ιδέα. Κατά την Α. Παπαδία – Λάλα είναι σαφές ότι για τις βενετοκρατούμενες ελληνικές περιοχές η «Ευρώπη» αποτελούσε ένα ορισμένο σημείο αναφοράς, αλλά η έννοιά της δεν έμεινε αναλλοίωτη σε όλη τη διάρκεια των έξι αυτών αιώνων. Στη μελέτη εξετάζεται η έντονη παρουσία της «Ευρώπης» στο συγκεκριμένο χώρο με την επιβολή δυτικοευρωπαϊκών θεσμών και με τη διάδοση δυτικοευρωπαϊκών πολιτισμικών στοιχείων, τα οποία, σε σύζευξη με την τοπική πολιτισμική παράδοση, δημιούργησαν πρόσφορο έδαφος για την εμφάνιση σημαντικών έργων στη λογοτεχνία, στην τέχνη και στη μουσική. Συμπερασματικά συνάγεται ότι οι βενετοκρατούμενες ελληνικές περιοχές με όλες τις ιδιαιτερότητες της ορθόδοξης Ανατολής, και παρά τις υπάρχουσες αντίθετες φωνές, εντάχθηκαν σταδιακά στο διαμορφούμενο ευρωπαϊκό χώρο και συνέστησαν μία από τις πολλές πτυχές της ευρωπαϊκής διαφορετικότητας, που συναπαρτίζουν τη σύνθετη ιδέα της «Ευρώπης».

2. Olga Katsiardi-Hering, Identitätssuche und Europa – Bild der Neugriechen von 17. bis zum Anfang des 19. Jahrhunderts, σελ. 31-68. Η πρόσληψη της «ιδέας» της Ευρώπης από τους Έλληνες από το 17ο ως τις αρχές του 19ου αιώνα, την περίοδο δηλαδή κυρίως του Διαφωτισμού και της διαμόρφωσης της εθνικής συνείδησης, είναι το θέμα που διαπραγματεύεται η Ο. Katsiardi-Hering. Εξετάζεται ο όρος «Ευρώπη» στα βιβλία γεωγραφίας των Ελλήνων διανοητών του 18ου αιώνα, αλλά και ο πολιτισμικός προσδιορισμός της «Ευρώπης» από τους Έλληνες λογίους. Οι συντηρητικοί, επειδή φοβούνταν τον εξευρωπαϊσμό του Ελληνισμού, χαρακτήριζαν την Ευρώπη με όρους που είχαν αρνητικό περιεχόμενο, ενώ για τους προοδευτικούς η Δύση ήταν «σοφή», «φωτισμένη», «παιδαυμένη». Με τη διαρκώς ισχυροποιούμενη τάση για διαμόρφωση εθνικής συνείδησης η Ευρώπη του Συνεδρίου της Βιέννης φάνταζε στους Έλληνες ως χριστιανική ενότητα απέναντι στη μουσουλμανική οθωμανική Ανατολή, στην οποία

οι φωτισμένοι λόγιοι δεν επιθυμούσαν να ανήκει το ελληνικό γένος. Στη διάρκεια της ελληνικής επανάστασης επικράτησε μία τάση εκδυτικισμού και εκσυγχρονισμού, που ενδυνάμωσε ο Φιλελληνισμός, αλλά η απογοήτευση στο πολιτικό πεδίο και η επικράτηση ελληνορθόδοξων συντηρητικών ρευμάτων ώθησαν αρκετούς Έλληνες σε αντιευρωπαϊσμό. Η μελέτη τελειώνει με τη διαπίστωση ότι το πρόβλημα της «ευρωπαϊκής ταυτότητας» των Ελλήνων παρέμεινε άλυτο και μετά το τέλος του 19ου αιώνα, όταν εντάθηκε η διένεξη ανάμεσα στους υποστηρικτές του εκμοντερνισμού της ελληνικής κοινωνίας και της ελληνικής κουλτούρας και στους εμμένοντες στην ελληνική πολιτισμική παράδοση.

3. Kostas Gavroglu – Dimitris Dialetis, *Appropriating New Scientific Ideas in Greek-Speaking Regions during the 17th and 18th Centuries*, σελ. 69-101. Ο αντίκτυπος των νέων επιστημονικών ιδεών, που διαμορφώθηκαν στη Δύση το 17ο και το 18ο αιώνα, έχει μελετηθεί συστηματικά στις χώρες όπου άνηθε η επιστημονική επανάσταση, αλλά όχι και στις χώρες της Βαλκανικής. Το θέμα αυτό αφορά η μελέτη των Κ. Γαβρόγλου – Δ. Διαλέτη, η οποία επικεντρώνεται στον τρόπο μετανόησης των νέων ιδεών στις ελληνόφωνες περιοχές υπό οθωμανική διοίκηση, στην πρόσληψη αυτών των ιδεών από τους Έλληνες και στις ιδιαιτερότητες της πολιτικής και πολιτιστικής κατάστασης στο χώρο αυτό, όπου την εκπαιδευτική δικαιοδοσία είχε η Εκκλησία. Είναι γενικά αποδεκτό ότι το Πατριαρχείο ήταν αποκλειστικά υπεύθυνο για τη διαμόρφωση της εκπαιδευτικής πολιτικής και συνακόλουθα της ιδεολογίας, σε μια προσπάθεια σύνθεσης του Ελληνισμού με την Ορθοδοξία. Από τα μέσα όμως του 18ου αιώνα η καλή οικονομική κατάσταση, που οδηγούσε περισσότερους Έλληνες στη Δύση για σπουδές, και οι κοινωνικές αλλαγές στις ελληνικές κοινότητες, έφεραν μεταρρυθμίσεις και στο εκπαιδευτικό σύστημα, το οποίο, αντί να προσανατολίζεται αποκλειστικά στη θρησκεία, οδηγήθηκε στην κοσμική εκπαίδευση και προσέλαβε επαγγελματικό χαρακτήρα. Πρόβλημα όμως δημιουργούσαν οι ασυνήθιστες καταστάσεις κάτω από τις οποίες γινόταν η εισαγωγή νεωτεριστικών αντιλήψεων και ο διάλογος που αυτές έφεραν σε μια κοινότητα χωρίς δικούς της κρατικούς θεσμούς εκπαίδευσης.

4. Effi Gazi, “Europe”: Writing an ambivalent concept in 19th century Greek Historical Culture, σελ. 103-124. Η μελέτη πραγματεύεται τις διαφορετικές αντιλήψεις της ελληνικής ιστοριογραφίας για τον όρο «Ευρώπη», αλλά και τις διαφορετικές ερμηνείες που έδιναν στον όρο οι Έλληνες πνευματικοί άνθρωποι από τα τέλη του 18ου μέχρι τις αρχές του 20ου αιώνα. Διακρίνονται τρεις βασικές κατηγορίες πρόσληψης της Ευρώπης και του πολιτισμού της: η Ευρώπη ως πρότυπο, η Ευρώπη ως ετερότητα και η Ευρώπη ως δίλημμα. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν έργα και αντιλήψεις κυρίως της περιόδου του Νεοελληνικού Διαφωτισμού (π.χ. Αδαμάντιος Κοραΐς), που αξιολογούσαν τον ευρωπαϊκό πολιτισμό ως πρότυπο για την οργάνωση της νεοελληνικής κοινωνίας και όριζαν την κλασική Ελλάδα ως «λίκο του ευρωπαϊκού πολιτισμού». Τη δεύτερη κατηγορία απαρτίζουν διανοητές που θεωρούσαν την Ευρώπη ως «πολιτισμική ετερότητα», εντόπιζαν τον πυρήνα της ελληνικής κουλτούρας στην Ορθοδοξία και στην κληρονομιά του Βυζαντίου και επισήμαιναν το διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο ανάμεσα στην «καθ’ ημάς Ανατολή» και στη βορειοδυτική Ευρώπη. Τέλος, η τρίτη κατηγορία αναφέρεται στην εσωτερική αντίφαση του προσδιορισμού της ελληνικής εθνικής ταυτότητας. Αντιμετωπίζει με σχετική αμφισημία τόσο την ένταξή της στη Δύση, όσο και την ένταξή της στην Ανατολή, και πρόβαλε ως ένα είδος πολιτισμικού υβριδίου με ιδιόμορφο χαρακτήρα, όπως διαφαίνεται στο έργο του Κωνσταντίνου Πα-

παρρηγόπουλου και του Σπυριδωνος Λάμπρου.

5. Hagen Fleischer, *Europas Rückkehr nach Griechenland. Kulturpolitik der Großmächte in einem Staat der Peripherie*, σελ. 125-191. Ο Η. Fleischer ασχολείται με ένα θέμα που ελάχιστα έχει κεντρίσει το ενδιαφέρον των ερευνητών, δηλαδή την πολιτισμική πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων απέναντι στις χώρες της περιφέρειας. Πεδίο της έρευνάς του είναι η Ελλάδα και με αυτή τη μελέτη θέτει τις βάσεις για την εξέταση του ανταγωνισμού και της στρατηγικής που ανέπτυξαν οι ευρωπαϊκές δυνάμεις στο ζήτημα της πολιτιστικής επιρροής και προπαγάνδας. Ο ανταγωνισμός άρχισε να εκδηλώνεται με τα πρώτα ξένα αρχαιολογικά ινστιτούτα που ιδρύθηκαν στην Αθήνα – το γαλλικό το 1846 και το γερμανικό το 1874– και συνεχίστηκε με τα ινστιτούτα σπουδής των αντίστοιχων γλωσσών, αλλά και της ιταλικής και αγγλικής γλώσσας αργότερα. Η πολιτιστική πολιτική των ξένων εκφράστηκε σαφέστερα από το Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών, που δεν επιδίωξε μόνο τη διδασκαλία της γλώσσας για καθημερινή χρήση, αλλά προσπάθησε να δώσει στους σπουδαστές μία γενικότερη πνευματική μόρφωση, ώστε τα «ελληνικά νεανικά πνεύματα να βυθισθούν σε ένα λουτρό γαλλικού πολιτισμού». Η μελέτη εκτείνεται σε στατιστικά στοιχεία για τη διάδοση της διδασκαλίας των διαφόρων ξένων γλωσσών στον πληθυσμό και καταλήγει με διαπιστώσεις για τις αντιδράσεις σε αυτήν την πολιτιστική προπαγάνδα στο εσωτερικό της χώρας, την απήχηση που είχαν τα ξένα ινστιτούτα στους Έλληνες και τη στάση των ελληνικών κυβερνήσεων.

6. Susannah Verney, *Dual Vision: Divided Perceptions of Europe in the Political Party Debate on European Integration*, σελ. 193-226. Το θέμα της S. Verney είναι οι συζητήσεις και ο προβληματισμός που αναπτύχθηκαν στην Ελλάδα σχετικά με την ένταξη της χώρας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Αφού προτάσσει μία μικρή εισαγωγή για την πορεία των σχέσεων Ελλάδας και Δυτικής Ευρώπης από τον 11ο αιώνα μέχρι την έναρξη του Ψυχρού Πολέμου, η Verney εξετάζει λεπτομερειακά τις συζητήσεις που διεξήχθησαν και την ιδεολογία που σταδιακά διαμορφώθηκε στον ελληνικό χώρο με αφορμή τη σύνδεση με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα και την ένταξη της χώρας ως πλήρους μέλους σε αυτήν. Ανατρέπει σε δηλώσεις και αντιπαραθέσεις ανάμεσα στα πολιτικά κόμματα, αλλά και στον τρόπο με τον οποίο συνέβαλλαν στη συζήτηση πνευματικοί άνθρωποι και πολιτικοί της εποχής, για να διαπιστώσει ότι και οι υποστηρικτές και οι αρνητές της ένταξης της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα, που μεταξελίχθηκε σε Ευρωπαϊκή Ένωση, είχαν τις δικές τους προκαταλήψεις για το θέμα και οδηγούσαν σε σύγχυση και παρανοήσεις, με αποτέλεσμα η διττή εικόνα για την Ευρώπη –για τους μεν ήταν το φως για τους δε το σκοτάδι– να παραμένει αναλοιώτη.

7. Harald Heppner, *Das Europa –Verständnis der Griechen, Rumänen und Bulgaren– eine Zusammenfassung*, σελ. 227-235. Για τους νοτιοανατολικούς Ευρωπαίους το αποφασιστικό βήμα για τη νέα αντίληψη του όρου «Ευρώπη» και για μια νέου είδους σχέση με την Ευρώπη έγινε στο 18ο αιώνα, κυρίως επειδή οι Μεγάλες Δυνάμεις ασχολήθηκαν με την τύχη των χριστιανών που ζούσαν υπό οθωμανική κυριαρχία στα τέλη αυτού του αιώνα. Ο Heppner εκθέτει συνοπτικά τις τάσεις που παρατηρήθηκαν και τις συζητήσεις που διεξήχθησαν στην Ελλάδα, στη Ρουμανία και στη Βουλγαρία από τους λαούς, που βρέθηκαν στην ιστορική τους πορεία υπό την κυριαρχία της οθωμανικής αυτοκρατορίας, και διαπιστώνει κοινά πολιτισμικά χαρακτηριστικά και κοινούς όρους στη διαπραγμάτευση της σχέσης τους με την Ευρώπη.

Ειρήνη Χρήστου

Πλούσιοι και φτωχοί στην κοινωνία της Έλληνολατινικής Ανατολής, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου, έπιμ. **Χρύσα Α. Μαλτέζου**, [Βιβλιοθήκη του Έλληνικού Ίνστιτούτου Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας 19], Βενετία 1998, σελ. 521

Ο τόμος περιλαμβάνει τὰ Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου με αντικείμενο τὴ μελέτη τῆς περιόδου τῆς Λατινοκρατίας, πού πραγματοποιήθηκε στὴν Ἀθήνα ἀπὸ τὶς 8 μέχρι τὶς 10 Μαΐου 1997.

Ἀπὸ τὴν ὁμιλία τῆς καθ. κ. Χρύσας Μαλτέζου τῆς Ὀργανωτικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Συμποσίου, καθορίζεται ἡδη ἡ κεντρικὴ σκέψη, ὁ ἄξονας πού προσδιορίζει τὴν κατεύθυνση ἐργασίας τοῦ Συμποσίου: ἡ ἀνάγκη ἐμπλουτισμοῦ τῆς προβληματικῆς καὶ τῶν μεθοδολογικῶν μας ἐργαλείων στὴ μελέτη τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, ἐπικεντρώνοντας, στὴ συγκεκριμένη περίπτωση, τὸ ἐρευνητικὸ ἐνδιαφέρον στὴ μελέτη τῶν κοινωνικῶν φαινομένων μέσα ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς ἀντίθεσης «πλοῦτος – φτώχεια». Ταυτόχρονα, προτείνονται πρὸς σχολιασμό δύο οὐσιώδη ἐρωτήματα: (α) κατὰ πόσον ἡ περίοδος τῆς Λατινοκρατίας ἔχει ἐνταχθεῖ στὸν κορμὸ τῆς ἐθνικῆς συνείδησης καὶ (β) κατὰ πόσον ἔχει ἐνταχθεῖ ἡ μελέτη τῆς περιόδου αὐτῆς στὶς καθολικότητες, στοὺς ἄξονες, στὸ πλαίσιο τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας. Ἡ αὐτονόητη διαπίστωση ὅτι «ἡ περίοδος τῆς βενετοκρατίας καὶ τῆς γενοατοκρατίας στὸν ἑλληνικὸ χῶρο εἶναι ἐνσωματωμένη στὸν κορμὸ τῆς ἱστορίας τῶν ἄλλοτε μητροπολιτικῶν ἰταλικῶν κέντρων», ὀδηγεῖ ἀβίαστα στὸ συμπέρασμα ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξετάζεται «μέσα ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς καθολικότητας εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας ἡ περίοδος πού συνηθίζουμε νὰ καλοῦμε Λατινοκρατία». Τὸ τελευταῖο αὐτὸ σημεῖο ἔρχεται νὰ ὑπηρετήσῃ καὶ ἡ πρόταση τῆς Προέδρου τῆς Ὀργανωτικῆς Ἐπιτροπῆς γιὰ τὴ δημιουργία μᾶς «Διεθνούς Ἐνώσεως Σπουδῶν Ἑλληνολατινικῆς Ανατολῆς».

Οἱ 39 ἀνακινώσεις πού ἀποτελοῦν τὸν ὀγκώδη τόμο τῶν Πρακτικῶν, κινούμενες στὰ πλαίσια τῶν παραπάνω ἐρευνητικῶν ἀξόνων, καλύπτουν τὸ εὐρὸ φάσμα χρόνου τῆς παρουσίας τῶν Λατίνων στὶς ἑλληνικὲς περιοχές, με ἔμφαση στοὺς βενετοκρατούμενους χώρους, ἀπὸ τὸν 13ο μέχρι τὸν 18ο αἰῶνα. Ἡ πλούσια προβληματικὴ πού ἀναπτύσσεται, τὰ νέα στοιχεῖα πού παρουσιάζονται καὶ οἱ νέοι ἄξονες μελέτης πού προσδιορίζονται, ἀποτελοῦν ὄχι μικρὴ συμβολὴ στὴν προώθηση τῆς μελέτης τῶν συναφῶν ζητημάτων. Οἱ Ἕλληνες καὶ ξένοι (κυρίως Ἴταλοι καὶ Γάλλοι) ἐπιστήμονες πού συμμετεῖχαν στὸ Συμπόσιο, ἔδειξαν με τὶς ἐργασίες τους τὴν ἀνάγκη νὰ προσανατολιστεῖ ἡ μελέτη τῆς συγκεκριμένης ἱστορικῆς περιόδου στοὺς ἐσωτερικοὺς μηχανισμοὺς τῶν κοινωνιῶν, θέτοντας σὲ δευτέρω μοῖρα τὸν παραδοσιακὸ ἀντιθετικὸ ἄξονα μελέτης: «ντόπιοι κυριαρχούμενοι – Δυτικοὶ κυρίαρχοι».

Ἄς ἐπιχειρήσουμε νὰ ἐντάξουμε τὶς ἐπιμέρους ἀνακινώσεις σὲ κάποιες θεματικὲς ἐνότητες, ἔστω καὶ με τὸν κίνδυνο τῶν γενικεύσεων.

1) Σημαντικὴ συνεισφορὰ στὴ διευκρίνιση τῶν ζητημάτων καὶ ἓνα βῆμα πρὸς τὴν οὐσιωδέστερη κατανόηση τοῦ προβλήματος, ἀποτελεῖ μία ὁμάδα ἀνακινώσεων πού ἐπικεντρώνει τὴν ἔρευνα στὰ βασικὰ ζητήματα τῆς ὀρολογίας. Αὐτοὶ οἱ μελετητὲς ἐπιμένουν στὴν ἐξέταση τοῦ ποιοῦ, πότε, πῶς καὶ γιατί, καθὼς καὶ μέσα σὲ ποιά θεωρητικὰ ἢ διεκδικητικὰ πλαίσια κάνουν χρῆση τοῦ ὄρου «φτώχεια / φτωχός», καθὼς καὶ ποιά εἶναι ἡ σχέση πού ἔχουν αὐτὲς οἱ ἐννοιες/κατηγορίες με τὴν πραγματικότητα τῆς ἐποχῆς. Ζήτημα οὐσιώδες γιὰ τὴν κατανόηση τῆς σχέσης

τῶν νοοτροπιῶν καὶ τῆς πραγματικότητας. Γίνεται ἔτσι κατανοητὸ ὅτι ἡ ἔννοια δὲν εἶναι εὐκόλα προσδιορίσιμη, οὔτε μονοσήμαντη, καθὼς καὶ ὅτι πολὺ συχνὰ ἡ χρῆση τοῦ ὄρου ἀντανακλᾶ περισσότερο τὰ στερεότυπα, τὶς διεργασίες στὸ χῶρο τῶν ἀντιλήψεων καὶ τῶν νοοτροπιῶν, παρὰ ἀνταποκρίνεται στὴν ὀρισμένη πραγματικότητα. Στὰ πλαίσια αὐτῆς τῆς προβληματικῆς, γιὰ παράδειγμα, γίνεται φανερὸ ὅτι πολὺ συχνὰ ἡ ἐπίκληση τῆς φτώχειας ἢ τῆς ἀδυναμίας γίνεται ἀπὸ ἄτομα ἢ συλλογικὰ ὑποκείμενα ποὺ ἀπευθύνονται στὸν κυρίαρχο, μὲ στόχο τὸν ὑπεροτισμὸ καταστάσεων καὶ τὴν ἐκμαίευση ἐπιθυμητῶν λύσεων.

2) Μία ἄλλη ὁμάδα μελετητῶν ἐνδιαφέρεται περισσότερο γιὰ τὴν παρουσία καὶ τὴ διάχυση τοῦ πλοῦτου μέσα στὰ κοινωνικὰ στρώματα τῆς προβιομηχανικῆς ἐποχῆς, γιὰ τὸ ρόλο τοῦ χρήματος στὴν κοινωνικὴ διαστρωμάτωση, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ συναφὲς ζήτημα τῆς κοινωνικῆς κινητικότητας. Αὐτὴ ἡ κατεύθυνση μελέτης ἀποδείχεται ἰδιαίτερα γόνιμη γιὰ τὴν κατανόηση τῶν μηχανισμῶν τῆς κοινωνικῆς ἱεράρχησης καὶ ὁδηγεῖ σὲ συμπεράσματα ἀντίστοιχα μὲ ἐκεῖνα στὰ ὁποῖα ἔχει ὁδηγηθεῖ ἡ εὐρωπαϊκὴ βιβλιογραφία τῶν τελευταίων δεκαετιῶν. Τὰ παλαιότερα σχήματα περὶ ἀποκλειστικῆς κατοχῆς τοῦ πλοῦτου ἀπὸ τὸ κάθε φορὰ ἀνώτερο κοινωνικὸ στρώμα, ἀποδείχεται ὅτι δὲν ἀνταποκρίνονται στὴν πραγματικότητα. Ἐνα ἄλλο ἐνδιαφέρον συμπέρασμα αὐτῶν τῶν μελετῶν εἶναι ἡ ἀναθεώρηση τῆς ἀποψῆς γιὰ τὴν ἀπόλυτη διάκριση ὑπαίθρου – πόλης ἢ θεσμικὰ καθορισμένων ἡγετικῶν ὁμάδων – ὑποδεέστερων στρωμάτων, μὲ μόνον κριτήριον τὸ χρήμα, ἐφ' ὅσον αὐτὸ ἀποτελοῦσε μία μόνον παράμετρο μέσα στὶς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς. Ἡ μελέτη τῶν μηχανισμῶν τῆς κοινωνικῆς κινητικότητας, ἡ ἐπικέντρωση στὴ μελέτη τῆς προσωπογραφίας, ὁ προβληματισμὸς γιὰ τὴ διεύρυνση τοῦ ἐκχρηματισμοῦ τῆς οἰκονομίας, ἀποτελοῦν κύριες πτυχῆς αὐτῆς τῆς προβληματικῆς. Ἀπὸ τὰ συμπεράσματα αὐτῶν τῶν ἀνακοινώσεων, προκύπτουν ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα γιὰ τὴ δομὴ τῶν κοινωνιῶν τῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ καὶ γιὰ τοὺς τρέποντα σταδιακῆς ὑπονομμῆσης τῆς συγκεκριμένης κοινωνικῆς ὀργάνωσης, ἥδη ἀπὸ τὸν 17ο αἰῶνα, στὴν προοπτικὴ τῆς σύγχρονης ταξικῆς κοινωνίας.

3) Πρὸς μία κατεύθυνση συναφῆ μὲ τὴν προηγούμενη, στρέφεται μία ἄλλη ὁμάδα ἀνακοινώσεων, ποὺ ἐρευνᾷ τὴ σχέση πλοῦτου καὶ φτώχειας στὸ ἐσωτερικὸ τῶν διαφορῶν τύπων κοινωνικῶν συσσωματώσεων (κοινοτήτων, ἐπαγγελματικῶν συντεχνιῶν καὶ θρησκευτικῶν ἀδελφοτήτων), καθὼς καὶ τὸ ρόλο τοῦ ἐπαγγέλματος καὶ τοῦ πλοῦτου στὴν ἀπόκτηση τῆς βενετικῆς ὑπηκοότητας ἀπὸ τοὺς μετανάστες στὴ βενετικὴ μητρόπολη. Ἡ μελέτη τῶν ἐπιμέρους περιπτώσεων ἀποδείχνει ὅτι ὁ πλοῦτος συχνὰ ἀποτελεσε τὸ «ὄχημα» γιὰ τὴν κοινωνικὴ ἀνοδο καὶ τὴν ἔνταξη στὶς θεσμικὰ κατοχυρωμένες κυρίαρχες ὁμάδες, ἐνὼ ταυτόχρονα, ἐνδιαφέροντα συμπεράσματα προκύπτουν ἀπὸ τοὺς τρόπους συνύπαρξης καὶ τὶς διαμορφούμενες σχέσεις μεταξὺ πλουσιότερων καὶ φτωχότερων ἀτόμων στὸ ἐσωτερικὸ τῶν ποικίλων συσσωματώσεων.

4) Τέλος, ἄκρως ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα προκύπτουν ἀπὸ τὶς συνεισφορῆς ἐκείνων τῶν μελετητῶν ποὺ στρέφονται σὲ ζητήματα ποὺ θὰ ἦταν δυνατόν νὰ ἐνταχθοῦν στὴν ἐνότητα «πλοῦτος καὶ εἰκόνα». Τὰ ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα ἐδῶ ἐντοπίζονται στὶς ἀντιδράσεις ποὺ προκαλεῖ ἡ προβολὴ τῶν κοινωνικῶν ἀνισότητων στὸ συλλογικὸ ὑποσυνείδητο, στοὺς τρόπους μὲ τοὺς ὁποῖους οἱ ἀνισότητες χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τοὺς ἐξουσιαστικoὺς μηχανισμοὺς (κράτος καὶ ἐκκλησία), ἢ ἀκόμη στὸ πῶς οἱ ἀνισότητες λειτουργοῦν στὸ συμβολικὸ ἐπίπεδο. Ἐτσι,

ἀντικείμενο μελέτης γίνεται ὁ τρόπος ἀπεικόνισης τῶν ἀμαρτημάτων τοῦ πλούτου στήν ἐκκλησιαστική εἰκονογραφία καί ἡ συνακόλουθη «καθαριστική» λειτουργία γιά τίς μᾶζες τῆς συμβολικῆς τιμωρίας τῶν πλουσίων, ἡ ἀκόμη ἐρευνᾶται ἡ διαμόρφωση τοῦ κοινωνικοῦ περιθωρίου καί οἱ μηχανισμοί ἀναπαραγωγῆς καί χρήσης του. Σέ ἕνα ἄλλο ἐπίπεδο, σ' αὐτό τῶν ἰδεολογικῶν μηχανισμῶν τῆς ἐξουσίας, ἐρευνᾶται ἡ προβολή τῶν ἀνισοτήτων καί ἡ ἀναπαραγωγή τους μέσα ἀπό τή διαδικασία τῆς ὀργανωμένης τελετῆς, παραδείγματος χάριν τοῦ θεάτρου καί τῆς γκιόστρας.

Ἡ μελέτη τῆς περιόδου τῆς Λατινοκρατίας, καί ἰδιαίτερα ἐκείνης τῆς Βενετοκρατίας, πού προσελκύει τὸ ἐνδιαφέρον ὅλο καί περισσότερων μελετητῶν, εἶναι αὐτονόητο ὅτι χρειάζεται διαρκῶς ἀνανέωση τῶν προβληματισμῶν, διεύρυνση τῆς ὀπτικῆς, ἀποδοχή τῶν νέων θεωρητικῶν προκλήσεων καί διαμόρφωση καινούργιων ἐρευνητικῶν ἀξόνων. Ὑπ' αὐτὸ τὸ πρίσμα καί πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση θὰ πρέπει νὰ κριθεῖ ἡ συμβολή τοῦ παρόντος τόμου.

Δημήτρης Ἀρβανιτάκης

Ernest Marcos Hierro, Die byzantinisch-katalanischen Beziehungen im 12. und 13. Jahrhundert unter besonderer Berücksichtigung der Chronik Jakobs I von Katalonien – Aragon [Miscellanea Byzantina Monacensia 37], München 1996, σελ. 517.

Ἡ μελέτη στηρίζεται κατὰ βάση στο Χρονικό (Llibre dels Fets) του βασιλέα της Καταλονίας-Αραγονίας Ἰακώβου Α' (1213-1276) καί πραγματεύεται δύο σημαντικά γιὰ τίς βυζαντινοκαταλανικές σχέσεις γεγονότα κατὰ τὸ 12ο καί τὸ 13ο αἰῶνα. Συγκεκριμένα, τὸ πρῶτο μέρος τῆς μελέτης (σ. 1-180) ἀφορᾶ τίς διαπραγματεύσεις ἀνάμεσα στο βυζαντινὸ αὐτοκράτορα Μανουήλ Α' Κομνηνὸ (1143-1180) καί τὸ βασιλέα της Καταλονίας-Αραγονίας Ἀλφόνσο Α' (1162-1196), πού επικυρώθηκαν με τούς ἀρραβώνες μίας βυζαντινῆς πριγκίπισσας, τῆς Εὐδοκίας Κομνηνῆς, καί ενός καταλανοῦ, τοῦ κόμη της Προβηγκίας Ramon Berenguer IV, ἀλλὰ καί τὸ ευρύτερο διπλωματικὸ παρασκήνιο τῆς εποχῆς. Στὸ δεύτερο μέρος τῆς μελέτης (σ. 183-443) ἀναλύεται ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τοῦ Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου (1258-1282) καί τοῦ χρονικογράφου βασιλέα Ἰακώβου Α', ἡ πολιτικὴ τῶν Μογγόλων τῆς Περσίας, ὅπως καί ἡ ἀνεπιτυχῆς καταλανικὴ σταυροφορία τοῦ 1269 στους Ἁγίους Τόπους. Ἡ μελέτη ολοκληρώνεται με ἕναν ἐκτεταμένον ἐπίλογο (σ. 447-465) καί ἕνα ἀναλυτικὸ εὐρετήριο προσώπων καί τόπων καί ἀποτελεῖ ἀξιόλογη συμβολὴ γιὰ τὴ σφαιρικότερη θεώρηση προβλημάτων τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας κυρίως λόγω τῆς ἐπεξεργασίας δυτικῶν πηγῶν. Ὁ συγγραφέας γνωρίζει καλὰ τίς πηγές τοῦ 12ου καί 13ου αἰῶνα, ὅπως καί τὴ νεώτερη βιβλιογραφία καί κατορθώνει νὰ δώσει καταποτιστικὴ εἰκόνα γιὰ τὸ ἱστορικὸ πλαίσιο καί ἰδιαίτερα γιὰ τὴ δραστηριότητα τῶν Καταλανῶν τόσο στὴ Δύση ὅσο καί στὴν Ἀνατολή.

Μαρία Ντούρου-Ἡλιοπούλου